

1. Vznik řeckého písma

1.1. Řekové užívali v nejstarších historicky doložených fázích svého kulturního vývoje zcela odlišného písma než je dnešní, tzv. *lineárního písma B*. Šlo o písmo slabičné (tj. každý dílčí znak odpovídal slabice, nikoli hlásce) a užívalo se ho jako úřední písemné normy v palácových kancelářích mykénské říše na Krétě a v pevninském Řecku ve 14. a 13. stol. př. Kr. Toto písmo navázalo bezprostředně na *lineární písmo A*, jímž byla zapisována dosud nerozluštěná předřecká krétská v kulturním období minójském (tj. v 17.-15. stol. př. Kr., ojedinele ještě i později). Zápisy v lineárním písmu B se v řecké společnosti nikdy nestaly běžným kulturním jevem - byly omezeny na palácovou administrativu. Po pádu mykénské říše kolem r. 1200 př. Kr. toto písmo upadá do zapomenutí a není později nikdy zmiňováno.¹

1.2. Následující tři století je řecká kultura negramotná, což znesnadňuje soudy o tom, jak vlastně řecká civilizace v tomto období (označovaném jako *temná staletí*) vypadala. Řecko z temných staletí vstupuje do evropských kulturních dějin s razancí, která z něj učinila kulturního patrona Evropy: v oblasti ekonomické udržuje bohaté kontakty se západosemitským Východem (v té době pro ekonomiku Středomoří naprosto rozhodujícím) i s italskými národy Apeninského poloostrova, v kulturní oblasti disponuje homérskou epikou, jež je stále pokládána za základ evropské literatury, a v jazykové oblasti je vybaveno písmem nového typu.

1.3. Klasické řecké písmo, jehož přejetí se obvykle klade do 9. stol. př. Kr., je přímo odvozeno od západosemitských písem, která bývají poněkud zjednodušeně (spíš v souladu s antickou řeckou tradicí nežli s moderním semitistickým pohledem) označována jako *foinická* (*fénická*). Je také přesnější mluvit o písmech, nikoli písmu, protože v jednotlivých semitských osadách se užívalo různých lokálních abeced, a tento stav je charakteristický i pro Řecko. Starořecké znakové systémy jsou se západosemitskými téměř totožné — Řekové přebírají i většinu názvů pro písmena.²

Písmeno	Původní jméno pro semitské písmeno	Řecké označení	Latinské označení pro řecké písmeno
A	āleph	ἄλφα	alpha
B	bēth	βῆτα	bēta
Γ (Λ)	gīmel	γάμμα	gamma
Δ	dāleth	δέλτα	delta
E	hē	εἰ, ἕ ψιλόν	epsilon
(F)	wāw	Ἔαϰ, δίγαμμα	
Z (⊥)	zayin	ζῆτα	zēta
H	hēth	ἦτα	ēta
Θ (⊗)	ṭēth	θῆτα	thēta
I	yōdh	ἰώτα	iōta
K	kāf	κάππα	kappa, cappa
Λ (L)	lāmed	λάμβδα, λάβδα	lambda

¹ Podrobnosti o prehistorii řečtiny a speciálně o její mykénské fázi a lineárním písmu viz v publikaci A. Bartoňka: *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů*, Brno 1987, s. 61-84.

² Pokud jde o výslovnost jednotlivých písmen a význam mezinárodních fonetických značek sloužících k popisu této výslovnosti, viz kapitolu o řeckém fonologickém systému (3.) a tam uvedené vysvětlivky.

M	mēm	μῶ, μῶ	mȳ
N	nūn	νῶ, νῶ	nȳ
Ξ (⌘)	sāmekh	ξει, ξι, ξῶ	xȳ, xī
O	‘ayin	οῦ, ὀ μικρόν	omicron
Π	pē	πει, πι	pī
(M)	šādē	σάν (?)	
(ʕ)	qōf	ϕόππα	
P	rēš	ρῶ	rhō
Σ	šīn	σίγμα, σίγμα	sigma
T	tāw	ταῦ	tau
Υ	(var. wāw)	ῦ, ῦ ψιλόν	ypsilon
Φ		φει, φι	phī
X		χει, χι	chī
Ψ		ψει, ψι	psī
Ω		ῶ, ῶ μέγα	ōmega
(⌘)	(var. sāmekh ?)	σάμπι	

1.3.1. Základní odchylku od semitského písma představuje důsledně hláskové použití znaků. Zatímco semitská grafika navazovala na slabičný princip tím, že zaznamenávala v každé slabice pouze konsonanty, Řekové využili skutečnosti, že počet řeckých konsonantů je výrazně nižší a uplatnili nepotřebné znaky pro záznam vokálů, což poprvé v kulturních dějinách lidstva umožnilo zaznamenávat přesnou fonetickou podobu slov.

1.3.2. Vokalickou hodnotu získaly semitské znaky ālef (řecké ἄλφα), hē (ř. εἶ, později ἔ ψιλόν), yōdh (ř. ἰῶτα), ‘ayin (ř. οῦ, později ὀ μικρόν), wāw (ř. ῦ, později ῦ ψιλόν). Zvlášť složitý byl vývoj písmene wāw, které Řekové přejali vlastně dvakrát, ze dvou odlišných semitských variant: jednou v grafické podobě F (ř. Ἔαῦ, později podle tvaru δίγαμμα) pro označení semivokálu [w], jednou v podobě ῤ pro označení vokalického [u]. V klasické době, když sám semivokál [w] zanikl, přestalo se písmene F užívat.

Znakové systémy různých řeckých kulturních oblastí byly po celou klasickou dobu odlišné. Lišily se jednak tvarem písmen, který odrážel různé lokální varianty písem semitských, a především soustavou tzv. *komplementárních (doplňkových) znaků* pro skupiny hlásek se sykavkami a pro hlásky aspirované, což představovalo řeckou inovaci oproti abecedám semitským. Jednotlivé typy abecedních systémů se dodnes tradičně označují podle barev, jimiž je A. Kirchhoff pro přehlednost vyznačil na mapové příloze svých *Studii*³:

A. **zelené abecedy** (Kréta, Théra, Mélos), bez komplementárních znaků

B. **modré abecedy** (východořecké)

a. světlemodré (Attika, Paros, Naxos), rozšířeny o znaky Φ [p^h] a Χ [k^h]

b. tmavomodré (pobřeží Malé Asie s přilehlými ostrovy, Korint, Argolis Megara a jejich kolonie) - rozšířeny o znaky Φ [p^h] a Χ [k^h] a Ψ [ps]

C. **červené abecedy** (západořecké)

(zbývající část Řecka, především Peloponnés, Boiótie, Lokris, Fókis, Thessálie a jejich západní kolonie) - rozšířeny o znaky Φ [p^h] a Χ [ks] a Ψ [k^h]

Z popisu typů vyplývá, že zatímco ve východořecké oblasti (v modrých abecedách) chyběl ve srovnání se západem znak pro spojení [ks], na západě naopak znak pro [ps]. Modré abecedy řešily tento pocí ovaný nedostatek dodatečným zapojením semitského sāmek, které až na ojedinělé výjimky jiné uplatnění nenašlo. V západních abecedách se příležitostně objevuje pro [ps] znak Ξ (psaný i Ζ), ale většinou se toto spojení rozepisuje analyticky ΠΣ, resp. ΦΣ.

³ Kirchhoff, A.: *Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets*, Gütersloh 1887⁴.

1.3.3. Kromě rozdílů v komplementárních znacích, jichž využil ke klasifikaci Kirschhoff, panovala v Řecku dále nejistota ve využívání semitských znaků pro sykavky, které byly v západosemitských dialektech čtyři, kdežto v řečtině jen dvě, a pro zadopatrové (velární) hlásky.

1.3.3.1. Pro běžnou sykavku [s] využívá se v řeckých abecedách střídavě semitského šādē a šīn (v řecké terminologii σάv a σίγμα). Naproti tomu celkem jednotně se užívá semitského zayin (ř. ζήτα) pro hláskovou skupinu [zd]; jen ojedině se v této funkci objeví semitské sāmek v podobě ř. ξί. Naprosto výjimečně plní tuto roli písmeno vzešlé zřejmě z jiné podoby semitského sāmek, totiž ř. Ϻ, nazývané pozdějšími gramatiky σάμπι. V klasické době se už Ϻ v textech prakticky nevyskytuje.

1.3.3.2. Pokud jde o veláry, užívá se v řeckých abecedách zpočátku dvou různých znaků pro neznělé [k]: κάππα (před předními vokály) a ϑόππα (před zadními). Později toto rozlišování zaniká ve prospěch písmene κάππα (ϑόππα ovšem mezitím našlo uplatnění na Apeninském poloostrově, kam se řecká abeceda dále stěhovala, a dalo např. vznik latinskému Q).

1.3.4. Nejednotnost také panovala v označování hlásky [h], která během klasické doby postupně v řeckých dialektech zanikala, a dále dlouhých vokálů a diftongů, v nichž existovaly mezi řeckými dialekty značné rozdíly.

1.4. V Athénách jako kulturně určujícím centru se až do konce 5. stol. př. Kr. užívala abeceda odlišná od dnešní řecké, totiž:

A, B, Λ pro [g], Δ, ε pro [e], [ei], [e:] i [æ:], Ī pro [zd], H pro [h], ⊗ pro [tʰ], I, K, L, M, N, O pro [o], [ou], [o:] i [ɔ:], Π, P, Σ, T, Υ, Φ pro [pʰ], X pro [kʰ].

Teprve r. 403/2 př. Kr., když se Athény vzpamatovávají z porážky v peloponnéské válce a hledají nové politické partnery, dochází za archonta Eukleida k pravopisné reformě, již Athény přejímají iónskou abecedu z Mílétu:

A, B, Γ, Δ, E pro [e], Ī pro [zd], H pro [æ:], ⊗ pro [tʰ], I, K, Λ, M, N, Ξ pro [ks], O pro [o], Π, P, Σ, T, Y, Φ, X, Ψ pro [ps], Ω pro [ɔ:].

Touto reformou se v Athénách zavádí grafický systém prakticky totožný s dnešním; rozdíly spočívají vlastně už jen ve změně tvaru některých písmen (Ī → Z, ⊗ → Θ, Ξ → Ξ). Následnou kulturní autoritou Athén, jejichž standard je napodobován, se podařilo během hellénistického období do této podoby postupně sjednocovat i ostatní řecké abecední systémy.

1.5. Celou tuto dobu ovšem existovaly pouze znaky majuskulní (velká písmena), při psaní nebylo zvykem oddělovat slova a směr psaní nebyl pevně dán. V nejstarší době převažovalo psaní zprava doleva. Později bylo velmi obvyklé tzv. βουστροφηδόν, řec. „jako když se volské spřežení točí při orbě“, tj. střídavé psaní zleva doprava a zprava doleva. Později teprve (v Athénách od konce 6. stol.) převládlo psaní výlučně z levé strany. Od 5. stol. se s rozvojem běžné úřední agendy, soudních záznamů a korespondence vytváří zvláštní modifikace písmen, určená pro pohotové ruční psaní, tzv. *kurzíva*.

1.6. Diakritické znaky pro melodické přízvuky a pro tzv. přídech (zbytek pův. hlásky [h] na počátku slov) v klasické době neexistovaly. Objevují se teprve v hellénistických filologických příručkách, především u Aristofana Byzantského (250-180 př. Kr.) a zvláště jeho žáka Aristarcha Samothráckého (kolem r. 150 př. Kr.). V písemných záznamech filologů se objevují paradoxně teprve tehdy, když jevy, které vyznačují, přestaly v běžně mluveném jazyce existovat a filologové ve snaze udržet povědomí o starším fonetickém stavu nemohli se už opírat o jazykový cit mluvčích. Systém těchto značek se ovšem v hellénistické době lišil od systému současného, a především nebyl součástí běžného pravopisu. Regulární součástí písma se diakritika stává teprve v byzantské době, kdy se také (a to v 9. stol.) objevuje vedle majuskulní řady písmen i řada minuskulní.

2. Moderní grafika a výslovnost klasické řečtiny

2.1. Moderní způsob zápisu klasické řečtiny je složitý a filologicky rozporný jev, který se v dnešní podobě definitivně ustálil až počátkem 19. stol. Rozpornost spočívá v tom, že aplikuje byzantskou grafiku (tj. rozlišování majuskule a minuskule a povinný zápis diakritiky) na starořeckou jazykovou realitu.

2.2. Vrcholný paradox je ovšem tradiční výslovnost řečtiny. Koncem 15. stol., kdy humanističtí intelektuálové západní Evropy po pádu Kónstantínopole přicházejí do kontaktu s řeckou inteligencí v emigraci a mají možnost se seznámat s řečtinou, je řecká výslovnost zcela odlišná od výslovnosti doby klasické a shodná s dnešní výslovností novořečtiny. Proto také první slavná tištěná gramatika německého filologa Filippa Melanchthona (vl. jm. Schwarzerd) *Institutiones linguae Graecae* (1518) předpokládá jako samozřejmou tuto novodobou výslovnost (podle svého zastávce Johanna Reuchlina bývá latinsky označována *pronuntiatio Reuchliniana* a podle charakteristické výslovnosti písmene η [i] ještě častěji jako *itacismus*). O něco později se přední evropský humanista Erasmus Rotterdamský (1466?-1536) pokusil rekonstruovat původní attické hláskosloví klasické doby ve slavném traktátu *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione* (1528) a jím navržená pravidla jsou latinsky označována *pronuntiatio Erasmiana*, česky *erasmovská výslovnost*, anebo podle výslovnosti písmene η [e] jako *etacismus*. Autorita Erasma Rotterdamského se prosadila a s výjimkou Řecké republiky jsou erasmovská výslovnostní pravidla používána dodnes téměř obecně (i když s odchylkami podle mateřského jazyka klasických filologů), ačkoliv je dobře známo, že historické výslovnosti neodpovídají.

2.3. Při studiu standardních řeckých textů v klasické attičtině musí tak mít dnešní grecista na zřeteli přinejmenším 3 různé fonetické realizace, které zápis může reprezentovat:

2.3.1. **Původní historická výslovnost klasického období** je filologicky vlastně nejdůležitější, protože odráží skutečný stav jazyka v době, kdy text vznikl. Jen tento způsob výslovnosti umožňuje pochopit hláskové změny, které v jazyce probíhaly vlivem vzájemného působení skutečně vyslovovaných hlásek, případně chyby, kterých se písař vlivem skutečné výslovnosti mohl dopouštět.

2.3.2. **Tradiční erasmovská výslovnost**, přestože jde o mylnou teoretickou konstrukci, která se v živém řeckém jazyce v žádném historickém období nemohla pochopitelně uplatnit, je důležitá ze zásadních praktických důvodů: jde o nejběžnější způsob, jak klasickou řečtinu vyslovovat v odborném styku i na veřejnosti (s výjimkou Řecka samotného).

2.3.3. **Dnešní novořecká (reuchlinská) výslovnost**, často opomíjená mezi klasickými filology a ještě více bohužel mezi západokřesťanskými teology, je důležitá jednak pro pochopení vývoje klasické řečtiny přes hellénistickou koiné do novořečtiny, jednak proto, že řada novořeckých výslovnostních pravidel platila v řečtině zhruba od přelomu letopočtu. Všechny texty z doby římského císařství (tedy např. texty novozákonní a křesťanské) byly tedy od svého zrodu vyslovovány způsobem blízkým novořeckému a znalost této výslovnosti má pro ně stejný význam jako znalost klasické výslovnosti pro texty klasické. Pro odborné kontakty s novořeckou klasickou filologií je také nutné vzít na vědomí, že se v Řecku tímto způsobem vyslovují i texty klasické a předklasické.

3. Fonologický systém klasické attičtiny a jeho vztah ke grafice

V následujících tabulkách je popisován systém hlásek v attickém dialektu koncem 5. stol. př. Kr. (jde tedy o skutečnou výslovnost v klasickém období); jednotlivým hláskám je přiřazován moderní způsob zápisu (tj. grafika běžná v současných evropských edicích). Pod každou tabulkou jsou pak komentovány ty případy, kdy se erasmovská nebo novořecká výslovnost od historické liší.

3.1. Vokalismus

Klasická řečtina disponovala bohatým inventářem vokálů (5 fonémů krátkých, 7 dlouhých) a ještě nápadnější byl systém diftongů (7 krátkých, 5 dlouhých). Celý tento systém se během 4.-1. stol. př. Kr. radikálně zredukoval tím, že zanikla vokalická délka (prodloužení vokálu se stalo pouze průvodním jevem přízvukovaných slabik, jako je tomu v dnešních románských jazycích), diftongy zanikají většinou monoftongizací a řada otevřených a středních vokálů a diftongů se úží na zavřené.

3.1.1. Monoftongy

3.1.1.1. krátký monoftongismus

Vokály	přední					střední					zadní				
	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.
vysoké (zavřené)	I	I, ι	[i]	[i]	[i]	Y	Y, υ	[y] ¹	[y] [i]	[i]					
středové	E	E, ε	[e]	[e]	[e]						O	O, o	[o]	[o]	[o]
nízké (otevřené)						A	A, α	[a]	[a]	[a]					

¹ V mezinárodní fonetické abecedě (*International Phonetic Alphabet*, zkr. *API*) znak pro střední vysoký vokál, výslovnostně blízký např. hlásce zapisované v němčině *ü*, ve francouzštině *u* anebo v ruštině *ы*.

3.1.1.2. dlouhý monoftongismus

Vokály	přední					střední					zadní				
	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.
vysoké (zavřené)	I	I, ι	[i:] ¹	[i:]	[i]	Y	Y, υ	[y:]	[y:] [i:]	[i]					
středové	EI	Eι, ει	[e:] ²	[e:]	[i]						OY	Oυ, ου	[o:] ³	[u:]	[u]
	H	H, η	[æ:] ⁴	[e:]	[i]						Ω	Ω, ω	[ɔ:] ⁵	[o:]	[o]
otevřené						A	A, α	[a:]	[a:]	[a]					

¹ V přepise *API* se dvojtečkou : vyznačuje délka vokálu.

² Znakem [e] se v přepise *API* vyznačuje úzké [e] výslovnostně blízké hlásce zapisované ve francouzštině *é* např. *égalité* [egalite]. Jde tedy o hlásku užší než je český vokál zapisovaný *e*.

³ Znakem [o] se v přepise *API* vyznačuje úzké [o] výslovnostně blízké hlásce zapisované ve francouzštině *au*, příp. *eau* např. *niveau* [ni'vo], *audessus* [od'sy]. Jde tedy o hlásku užší než je český vokál zapisovaný *o*.

⁴ V přepise *API* znak pro široce otevřené [e], výslovnostně blízké hlásce vyslovované v anglických slovech *bag* [bæg], *bad* [bæd] apod.

⁵ V přepise *API* znak pro široce otevřené [o], výslovnostně blízké hlásce vyslovované v anglických slovech *stop*, [stɒp], *body* [bɒdi] apod.

3.1.2. Diftongy

3.1.2.1. Krátký diftongismus

Diftongy	přední					střední					zadní				
	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.
zavřené	EI	Eɪ, eɪ	[e ⁱ]	[e ⁱ]	[i]	YI	Yɪ, ʊɪ	[y ⁱ]	[y ⁱ]	[i]	OI	Oɪ, oɪ	[o ⁱ]	[o ⁱ]	[i]
	EY	Eʊ, eʊ	[e ^u]	[e ^u]	[ev] [ef]						OY	Oʊ, oʊ	[o ^u]	[u:]	[u]
otevřené						AI	Aɪ, aɪ	[a ⁱ]	[a ⁱ]	[e]					
						AY	Aʊ, aʊ	[a ^u]	[a ^u]	[av] [af]					

3.1.2.2. Dlouhý diftongismus

Diftongy	přední					střední					zadní				
	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.
středové	HI	Hɪ, η	[æ: ⁱ]	[e:]	[i]						ΩI	Ωɪ, φ	[ɔ: ⁱ]	[o:]	[o]
	HY	Hʊ, ηʊ	[æ: ^u]	[e: ^u]	[iv] [if]						ΩY	Ωʊ, ωʊ	[ɔ: ^u]	[o: ^u]	[ov] [of]
otevřené						AI	Aɪ, α	[a: ⁱ]	[a:]	[a]					

3.2. Konsonantismus

Systém konsonantů byl v klasické řečtině na rozdíl od vokalismus velmi prostý; šlo zřejmě o 15 fonémů (v některých případech s alofonními variantami). Tento vcelku minimální inventář nebyl sice dalším vývojem už redukován, ale systém byl úplně změněn rozsáhlým posunutím závěrových hlásek na úžinové.

Úvodní lekce B

Konsonanty		labiální (retné)					dentální (zubné)					velární (zadopatrové)				
		hist. graf.	moder. grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. graf.	moder. grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.	hist. graf.	moder. grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.
závěrové (okluzivní), tj. explozivní (raž ené)	znělé	B	B, β (β)	[b]	[b]	[v]	Δ	Δ, δ	[d]	[d]	[ð] ¹	Γ	Γ, γ	[g]	[g]	[j] [ɣ] ²
	neznělé	Π	Π, π	[p]	[p]	[p]	Τ	Τ, τ	[t]	[t]	[t]	Κ	Κ, κ	[k]	[k]	[c] ³ [k]
	aspiráty	Φ	Φ, φ (φ)	[p ^h]	[f]	[f]	⊗	Θ, θ (θ)	[t ^h]	[t ^h]	[θ] ⁴	Χ	Χ, χ	[k ^h]	[x] ⁵	[ç] ⁶ [x]
úž inové (frikativní), tj. třené	gutturály (hrdelné)													[h]	[h]	
	sibilanty (sykavky)						Σ	Σ (Σ) σ (c), ç	[s] [z]	[s] [z]	[s]					
	nazály (nosové)	M	M, μ	[m]	[m]	[m]	N	N, ν	[n]	[n]	[n]	Γ	Γ, γ	[ŋ] ⁷	[ŋ]	[ŋ]
	likvidy (plynné)						P	P, ρ	[r ^h]	[r ^h]	[r]					
						Λ	Λ, λ	[l]	[l]	[l]						

¹ V mezinárodní fonetické abecedě *API* znak pro úžinovou dentální hlásku, vyslovovanou v angličtině ve slovech *this* [ðis], *that* [ðæt] apod.

² V přepise *API* znak pro zvláštní úžinové velární [g], hlásku vyslovovanou v běžně známých jazycích jen ve speciálních hláskových kombinacích: v češtině se jí blíží hláska zapisovaná *ch* v těch případech, kdy bezprostředně za ní následuje znělý konsonant, např. *to bych dal* [ˈtobiyˈdal].

³ Toto [c] nesmí být zaměňováno s hláskou zapisovanou českým písmenem *c*. V přepise *API* se tímto znakem označuje palatalizované, tj. měkčené [k], závěrová velární hlásku výslovnostně blízká ruskému *ч* pyke [vrúˈceː].

⁴ V přepise *API* znak pro úžinovou dentální hlásku vyslovovanou v angličtině ve slovech *thin* [θin], *thick* [θik] apod.

⁵ Nelze zaměňovat s latinským písmenem *x*. V přepise *API* jde o znak pro úžinové velární hlásku, v češtině zapisovanou *ch*.

⁶ Ani tento znak nelze spojovat s francouzskou hláskou zapisovanou písmenem *ç*. V přepise *API* jde o zápis pro palatalizované, tj. měkčené [x], úžinové velární hlásku výslovnostně blízkou ruskému *х*, resp. něm. *ch* ve slově *ich* [iç].

⁷ V přepise *API* znak pro velární [ŋ] vyslovované v češtině slovech *banka* [ˈbanjka], *branka* [ˈbrajka]. Pokud jde o vyznačování tohoto [ŋ] v řečtině, srov. dále 2.2.5.1.

Mimo fonologický systém stojí zvláštní grafémy pro skupiny konsonantů (nejde tedy o znaky pro zvláštní hlásky, nýbrž jen pro sled dvou základních hlásek):

hist. grafika	moderní grafika	hist. výsl.	eras. výsl.	nov. výsl.
Ϟ	Ξ, ξ	[ks]	[ks]	[ks]
Ψ	Ψ, ψ	[ps]	[ps]	[ps]
Ϝ	Z, ζ	[zd]	[dz]	[z]

4. Moderní diakritické znaky

4.1. Iota subscriptum, iota adscriptum

4.1.1. Dlouhé diftongy *i*-ové zanikly v řečtině většinou v průběhu 5. stol. tím způsobem, že jejich *i*-ová složka přestala být vyslovována. V průběhu hellénistického období se pak *ι* v těchto případech přestává zapisovat a tento stav přetrvává až do byzantské doby, kdy teoretická snaha filologů o rekonstrukci původního attického stavu vedla ke znovuzavedení znaku pro dlouhý diftong.

4.1.2. Od 12. stol. se v rukopisech začíná dávno nevyslovované *ι* objevovat podepsané pod vyslovovaný vokál: α, η, ω (ř. *ἰῶτα ὑποκάτω γραφόμενον, ὑπογεγραμμένον*; lat. *iota subscriptum*). Tento byzantský grafický jev se stal součástí moderní grafiky malých písmen, zatímco u velkých písmen se užívá pro tyto diftongy starší grafiky *ς* připisovaným za vokál, stejně jako u diftongů krátkých: Αι, Ηι, Ωι (ř. *ἰῶτα προσγεγραμμένον*; lat. *iota adscriptum*). V erasmovské ani novořecké výslovnosti se *iota subscriptum* ani *adscriptum* nevyslovuje.

4.2. Trema

V ojedinělých případech netvoří vokál s následujícím *ι* nebo *υ* diftong. V moderní grafice jsou tyto případy vyznačovány znakem ¨ (lat. *trēma*, č. *trema*, ř. *διαλυτικά*) umístěvaným nad druhou samohlásku: *δυσικός, προῦπαρχω, πρᾶϋνο, βοῖ*. Tento znak se vypouští tam, kde z umístění značek pro přídech a přízvuk (viz 4.4.2.) vyplývá, že nejde o diftong: *ἀίδιος, ἄυπνος*.

4.3. Přídech

4.3.1. Řečtina původně disponovala regulérním hrdelným fonémem [h], v průběhu klasické doby a zvláště v období hellénistickém však tato hláska postupně zanikala a byla vyslovována jen na počátku některých slov. Samostatný grafém pro tento zvuk byl v Athénách zrušen eukleidovskou reformou (viz 1.4.).

4.3.2. Na rozdíl od pragmatiků eukleidovské pravopisné reformy cítili později hellénističtí jazykovědci teoretickou potřebu vyznačovat polohu zaniklého [h] kvůli jednoznačnosti (existovala slova, jež se původně lišila pouze přítomností [h] a ta se zánikem hlásky stávala víceznačnými). Tak se od hellénistické doby znovu objevuje grafická značka pro přítomnost [h] na počátku slova (a také značka pro jeho nepřítomnost, což je ze systémového hlediska poněkud nadbytečné). Tvar i označení těchto značek se ustalovalo během byzantské doby, kdy se staly pravopisnou normou, do současného stavu:

Znak	Význam	Řecké označení	Latinské označení	České označení
·	[-]	πνεῦμα ψιλόν (ἢ ψιλῆ)	spiritus lenis	přídech jemný (lenis)
·	[h]	πνεῦμα δασύ (ἢ δασεία)	spiritus asper	přídech ostrý (asper)

4.3.3. **Erasmovská výslovnost** odpovídá historickému stavu: ostrý přídech jako [h]; v **novořecké výslovnosti** se znaky pro přídech ignorují.

4.3.4. Pokud jde o moderní typografická pravidla pro umístování přídechových značek, jsou zcela shodná s pravidly o umístování značek přízvuku (viz 4.4.2.)

4.4. Přízvuk

4.4.1. Charakter řeckého přízvuku

4.4.1.1. Slovní přízvuk v klasické řečtině byl *pohyblivý* a *melodický*. *Pohyblivost* spočívala v tom, že mohl připadat na některou ze 3 posledních slabik slova. *Melodičnost* se označuje zdůrazňování přízvukovaných slabik nikoli silou tónu, nýbrž specifickou intonací. Základní intonační typy byly 3: stoupavá, klesavá a stoupavě klesavá. Poloha a intonační typ řeckého přízvuku byly fonologické, tj. jejich změnou bylo možno měnit význam slov:

νόμος 'zákon' × νομός 'pastva'
 φῶς 'světlo' × φώς 'muž'
 εἶμι 'jsem' × εἶμι 'jdu'
 ἄγων 'boj' × ἄγων 'když vedu'
 βίος 'život' × βίος 'luk'.

4.4.1.2. V klasické době přesto nebyl přízvuk v písmu vyznačován a bylo nutno se ho při četbě domýšlet ze souvislosti, jak je běžné i v moderních jazycích. Když se v hellénistickém období začal měnit melodický přízvuk na dynamický (důrazový), snižovala se vlastně distinktivní (rozlišovací) schopnost jazyka: zatímco původní intonační škála měla (včetně nepřízvučnosti) 4 polohy, dynamický přízvuk umožňoval jen 2: důraz - bez důrazu. Gramatikové ve snaze konzervovat zanikající přízvukové rozdíly vytvořili systém značek, který se v byzantském období vyvíjel a v moderní době ustálil do této podoby:

Znak	Význam	Řecké označení	Latinské označení	České označení
´	stoupavá intonace	προσῳδία ὀξεῖα	accentus acūtus	přízvuk ostrý (akut)
˘	klesavá intonace	προσῳδία βαρεῖα	accentus gravis	přízvuk těžký (gravis)
˜ nebo ˘	stoupavě klesavá intonace	προσῳδία περισπωμένη (ὀξύβαρεῖα)	accentus circumflexus	přízvuk průtažný (circumflex)

4.4.1.3. **Erasmovská výslovnost** těchto znaků je shodná s jejich výslovností v pozdní hellénistické době: realizují se důrazovým přízvukem bez ohledu na původní intonační typ. Podobná je **výslovnost novořecká**, která navíc dlouhí přízvukovaný vokál.

4.4.2. Způsob zápisu diakritických značek

4.4.2.1. Znak přídechu a přízvuku se v moderní konvenci umísťují nad minuskulní vokál (přídech nad náslovný vokál), u majuskulních písmen vlevo nahoře vedle písmene: Ἑλλάς, ἄνῆρ. Přídech ostrý je kromě toho závazně zapisován nad náslovným ϑ-, což zřejmě souvisí se zvláštním způsobem artikulace řeckého [r] (z téhož důvodu jsou řecká slova na ϑ- přejatá do latiny vždy prepisována pomocí *rh-*): ῥήτωρ, ῥόδος (lat. *rhētōr*, *Rhodus*).

4.4.2.2. Pokud se ve slabice setkává přídech s přízvukem, vzniká kombinovaná značka, v níž se ostrý nebo tupý přízvuk klade za přídech a průtažný nad něj: ὄρος, ὄρος, ὤν, ὤν, Ἔρωσ.

4.4.2.3. U krátkých diftongů se diakritická značka přepisuje až nad druhou složku diftongu (tj, nad *ι* nebo *υ*): *ἀπότος, εὖ, Εὐκλείδης*.

4.4.2.4. U diftongů dlouhých se naopak postupuje stejně jako u monoftongů a diakritická značka se proto zapisuje nad vokálem s *iota subscriptum* nebo v majuskule vlevo nahoře vedle vokálu s *iota adscriptum*: *ᾄδω, Ἔιδης, ἼΩιδειον*.

4.4.3. Pravidla o kladení přízvuku

4.4.3.1. Pro stanovení polohy přízvuku v řeckém slově se zavádí pojem *mora* definovaný jako myšlená metrická jednotka odpovídající délce krátkého vokálu (slabika jednomorová). Dlouhý vokál nebo diftong má délku 2 mor (slabika dvoumorová). Přízvuk ostrý nebo tupý lze realizovat na slabice jednomorové, přízvuk průtažný pouze na slabice dvoumorové.

Výjimečné je postavení některých diftongů: *-αι* v koncovém postavení představuje vždy slabiku jednomorovou; *-οι* je jednomorové v koncovkách substantiv, zatímco v koncovkách sloves zabírá 2 mory.

4.4.3.2. Obecná přízvuková pravidla:

1. Přízvuk nese vždy jedna z posledních 3 mor slova.

Z definice mory vyplývá, že u slov, která končí dvoumorovou slabikou, může být přízvuk pouze na poslední nebo předposlední slabice.

2. Slovesný tvar má přízvuk co nejdál od konce slova.

Pro určení slabiky nejbližší od konce slova se doplňuje zásada (platná nejen u sloves), že předposlední slabika má nezávisle na své délce hodnotu 1 mory, tj. nebrání posunu přízvuku na 3. slabiku od konce, pokud je poslední slabika jednomorová.

3. Poloha a typ přízvuku u ostatních slovních druhů jsou libovolné. U ohebných slovních druhů jsou však při skloňování shodné s nom. sg., pokud to délka koncovky umožňuje.

Z tohoto pravidla existuje ovšem řada výjimek, které budou postupně probrány u jednotlivých kategorií substantiv. Pokud délka koncovky neumožňuje podržet přízvuk v podobě shodné s nom. sg., mění se nejprve typ (průtažný na ostrý), a není-li to možné, i poloha.

4. Stojí-li přízvuk na dlouhé předposlední slabice, za níž následuje slabika krátká, je tento přízvuk závazně průtažný.

U sloves může tato situace nastat jen v tom případě, že jsou dvouslabičná (viz pravidlo 2), kdežto v případě ostatních slovních druhů i u delších slov, mají-li v nom. sg. přízvuk na dlouhé předposlední slabice (srov. pravidlo 3).

5. Na poslední slabice se ostrý přízvuk realizuje jen před pauzou. Uprostřed výpovědi vždy přechází na tupý.

Polohou před pauzou se zpravidla myslí taková, za níž v grafice následuje interpunkce předělu (tečka, čárka, středník, pomlčka). Změna ostrého přízvuku na těžký se konvenčně také neprovádí u samostatně stojících izolovaných výrazů (v gramatickém výkladu, ve slovníku apod.) Je-li v těchto případech přesto u slova uveden přízvuk těžký, jde o konvenční způsob zápisu pro tzv. příklonku (viz 1.2.).

4.4.3.3. Kromě obecných pravidel existuje řada pravidel dílčích, která se týkají jednotlivých deklinačních a substantivních typů a budou probírány v souvislosti s těmito typy.

4.4.3.4. Existuje tradiční terminologie, která klasifikuje řecká slova z hlediska jejich přízvukového (vlastně intonačního) typu. Podoba těchto termínů je založena na řeckém označení jednotlivých přízvuků⁴ (viz 4.4) a celá klasifikace pozůstává v rozlišování slabik (nejde tedy v tomto případě o mory), na které mohou jednotlivé druhy přízvuku připadnout.

Jednotlivé varianty, které s ohledem na výše uvedená pravidla pro kladení přízvuku připadají v úvahu, jsou označovány takto:

Typ přízvuku	Vzdálenost přízvukované slabiky od konce slova		
	3. slabika	2. slabika	1. slabika
akut	proparoxytonon	paroxytonon	oxytonon
gravis	—	—	barytonon
cirkumflex	—	properispomenon	perispomenon

5. Moderní interpunkční znaky

Interpunkční zásady při zápisu starořeckých textů s v hlavních rysech shodují s interpunkčními pravidly moderních jazyků a podle mateřského jazyka vydavatele také kolísají (např. při psaní čárek oddělujících hlavní nebo vedlejší věty, přístavek, několikanásobný větný člen, participium apod.). V několika nápadných detailech respektují však tyto edice byzantskou tradici shodnou s pravopisem novořečtiny:

- a) středník má podobu ·
- b) otazník má podobu ;
- c) dvojtečky a uvozovky se v autentických edicích užívá zřídka; bývá-li (obvykle pro názornost v učebnicích) přímá řeč vyznačena, plní úlohu dvojtečky zpravidla středník · (moderní dvojtečky : se užívá jen ojedinele); uvozovky mají v těchto výjimečných případech v souladu s novořeckou tradicí častěji podobu « » nežli středoevropské „“.

Při psaní velkých písmen v textu se ne zcela jednotně používá rovněž zásad moderních:

⁴ Přestože jde o slova původem řecká, jsou do češtiny převzata latinským prostřednictvím a v českém odborném textu se s nimi zachází jako s českými slovy latinského původu.

vlastní jména a počátky vět jsou vyznačovány majuskulí. Odlišnost proti češtině zde spočívá v tom, že velmi často bývají (podobně jako v latině) psány s majuskulí i přídavná jména odvozená od jmen vlastních: Ἑλληνικός 'řecký', Ῥωμαῖος 'římský'. Naproti tomu psaní velkých písmen na začátku vět není samozřejmostí a v řadě edic se majuskule používá jen na začátku větších celků (odstavců, kapitol).

Cvičení

1. Podle transkripčních zásad uvedených v předchozích výkladech přepište následující text a) výslovností klasického období, b) výslovností erasmovskou.

Vzor: χῆνες καὶ γέρανοι τὸν αὐτὸν λειμῶνα ἐνέμοντο.

a) [kʰɛːnes kai gɛːraːnoi tɔn auːtɔn leːmɔːna enémonto]

b) [ˈcheːnes kai ˈgeranoi ton auˈton leiˈmoːna eˈnɛmɔnto]

τοῦ Διὸς γαμοῦντος πάντα τὰ ζῶα ἀνήνεγκαν δῶρα, ἕκαστον ὅ,τι ἐδύνατο. ὄφις δὲ ἔρπων ῥόδον ἀναλαβὼν τῷ στόματι ἀνέβη. ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ζεὺς ἔφη· «τῶν ἄλλων πάντων τὰ δῶρα λαμβάνω· ἀπὸ δὲ τοῦ σου στόματος οὐ λαμβάνω.» ὁ λόγος δηλοῖ, ὅτι τῶν πονηρῶν αἱ χάριτες φοβεραὶ εἰσιν. (Ezopova bajka 248)⁵

2. Podle transkripčních zásad uvedených v předchozích výkladech přepište následující text a) výslovností erasmovskou, b) výslovností novofeckou.

Vzor: νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μερίζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

a) [nyˈni de ˈmenei ˈpistis | elˈpis | aˈgapeː | ta ˈtria ˈtauta | ˈmeidzoːn de ˈtuːtoːn heː aˈgapeː]

b) [niˈniː de ˈmeːni ˈpiːstis | elˈpiːs | aˈgaːpi | ta ˈtriːa ˈtaːfta | ˈmiːzon de ˈtuːton i aˈgaːpi]

ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν. ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. (Evangelium Janovo 1, 1-5)⁶

3. a) Přepište následující slovesné tvary a umístěte v nich přízvuk i přídech (všude lenis) podle výše uvedených pravidel (vokály α, ι, υ jsou krátké, není-li u nich označena délka: ā, ī, ū). b) Pojmenujte každé slovo z hlediska přízvukového typu.

διωκε, διωκει, διωκεται, πρᾶττε, πρᾶττει, επρᾶττε, λεγει, λεγε, λεγουσιν, εθελε, συμφερει, προσαγορευουσιν, ωθησαν, ηγηθη, ειπον, ελεγοντο, λῦουσι, λελυμαι, ελυθη, πειθειν, επεισαντο, πεπεισμαι, επεισθη, μεμνησο, μεμνημαι, ωθηθη, αναβαινει, οιομαι, οiei, ωομην, ωου, ωετο, ομνῦμι, ειδον, ιδοιμι.

⁵ Překlad textu: Když se Zeus ženil, přinesla zvířata dary, každý co mohl. Připlazil se také had s růží v tlamě. Zeus ho uviděl a povídá: Přijmu dar od každého, ale ze tvé tlamy nic brát nebudu. Bajka ukazuje, jak úsluhy zlých vzbuzují obavy.

⁶ Překlad textu: Na začátku bylo slovo, a to slovo bylo u boha, a to slovo byl bůh. To bylo na začátku u boha. Skrze něj všechno vzniklo, a bez něj nevzniklo nic z toho, co vzniklo. V něm byl život, a ten život byl lidské světlo. A to světlo září ve tmě, a ta tma ho nepohltila.

4. U následujících substantivních tvarů určete správnou polohu přízvuku u jednotlivých pádů podle tvaru nom. sg.

- a) ἄνθρωπος: ἄνθρωπον, ἄνθρωπων, ἄνθρωπῳ, ἄνθρωπε.
- b) δίκαιος: δικαίῳ, δικαιοί, δικαίαι, δικαῖᾱ, δικαίου, δικαία
- c) δῶρον: δῶρον, δῶρῳ, δῶρα, δῶροις, δῶρων
- d) χώρα: χωρᾶς, χωραῖς, χωραί, χωρᾶν
- e) ἄγροικος: ἄγροικοί, ἄγροικῳ, ἄγροικόν, ἄγροικῶν